

recenzije – *recensiones*

Sanja CVETNIĆ, *Ikonografija nakon Tridentskoga sabora i hrvatska likovna baština*, FF-press, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 2007.

Predmet koji obrađuje autorica, prof. dr. sc. Sanja Cvetnić, iznimno je važan za razumijevanje višestoljetne barokne baštine u Europi, a posebno u Hrvatskoj, jer umjetnička paradigma baroka nadilazi vremenske granice u koje se smješta ovo razdoblje. Način na koji se autorica bavi ikonografijom kasnomanirističkoga i baroknoga razdoblja u Hrvatskoj izvoran je, jer se u dosadašnjim raspravama i priložima nije davala tolika važnost interdisciplinarnosti povijesti umjetnosti i teologije. Knjiga i opsegom zavrjeđuje pozornost (262 stranice, 572 iscrpne bilješke, 143 slikovne ilustracije, obilan popis literature s oko 500-tinjak djela). Uz šest poglavlja sadrži i: *Predgovor; Uvod; Tumač pojmova; Popis slikovnih priloga; Literaturu.*

Barokno razdoblje bez teološke pozadine ostaje iskorijenjeno iz nadahnuća koje je u kršćanstvu obilježeno baš teološkim raspravama i previranjima. Kako bi se mogao razumjeti umjetnički zamah, stvaralaštvo u jednakome tonu s novim kanonima, neizbježno je posezanje u najdublje razloge mogućnosti takvoga ostvarivanja.

U djelu profesorice Cvetnić možda je najvrjedniji tonalitet u kojemu je napisa-

no, *ductus* koji na mnoštvu primjera iznosi na vidjelo na kojemu tragu valja iščitavati umjetnička djela; odakle su poticali umjetnici; tko je naručivao ta djela i radi čega; zbog čega je Crkva i na koji način progovarala umjetnošću, koja nipošto nije bila apsolutizirana zbiljnost pokraj Crkve. Ona je ostavila prostora da se na istim temeljima gradi dalje i da se ispituje 'statika barokne zgrade', kopajući dublje i slažući neposložene pločice mozaika.

Nije čudno što postoji jedini intervent Tridentskoga sabora vezan uz normiranje izrade svetih slika, budući da je to dio liturgijskoga života, a gotovo je cjelokupna liturgijska zbilja prepuštena kasnijoj provedbi papa. Tako je i ovo pitanje zapravo pitanje kojim se Sabor izričito nije bavio. Ono što je poteškoća cijele poslijetridentske liturgijske obnove (Sabor se nije sustavno pozabavio liturgijskim ostvarivanjem dogmatskih izriječaka) vidljivo je i u ovome slučaju.

Autorica, na primjerima europske, ali posebno hrvatske umjetničke baštine pokazuje kako je implementirana tridentska paradigma (usp.: Vicko Lovrin, *Poliptih sv. Mihovila* u Cavtatu iz 1509. i Jacopo Palma Mlađi, na bočnome oltaru, *Svetvinčenat*, iz 1609.). Nije moguće previdjeti da su djela nastala nakon Tridentskoga sabora svoje gnijezdo imala u liturgiji, a baš su pokušaji liturgijskih obnova bili izvorište novim umjetničkim djelima i pristupima. Umjetnost se otkriva u *funkciji* obrane

dogmatskih istina koje su osporavane, ali se u umjetničkim djelima ne vidi nametnuta isključivost jednoga razdoblja bez povezanosti s tradicijom, nego baš ono što autorica lijepo izražava riječima: »Nakon Tridentskoga sabora tisućljetna tradicija kršćanske ikonografije nije nestala, ali je prepjevana u novome ključu, poput poznate stare melodije koja je prošla suvremenom obradu.« Crkva poznaje mnoštvo takvih prepjevanja i prepjevanosti u svojoj povijesti.

Gledaju li se teme, one su uistinu slijedile matricu reformacijskih osporavanja, odnosno odgovora na ta osporavanja. Na prvome je mjestu riječ o sakramentima, sa središtem u euharistiji, zatim o čašćenju svetaca, osobito Blažene Djevice Marije, o odnosu prema oprostima ..., otkrivajući mnoštvo poteškoća na teološkoj razini (poglavito nerazumijevanje otajstvenosti liturgije i liturgijskoga čina).

Trident je želio spriječiti liturgijske zlorabe, imajući pred sobom konkretnost slavlja: misa se trebala slaviti samo na posvećenim mjestima, trebalo je isključiti magijsko ozračje koje je okruživalo posvećenu hostiju, te nedostojnu neprikladnu liturgijsku glazbu; biskupi su pozvani da nadziru sve ono što se tiče novčanih priloga, kako njihovi svećenici ne bi iskoristavali misne nakane, te da se stane na kraj praznovjerju u odnosu na broj misa.

Zato autorica s pravom poseže najprije u baštinu Tridentskoga sabora, u povijest, odluke i njihovu primjenu, da bi s tom premisom progovorila o ikonografskim temama nakon Sabora, kao o produženoj mentalitetu, duhu koji je progovarao u umjetničkim ostvarenjima novim jezikom. Na tim stranicama vidljiva su idejna polazišta i (ne slučajno) izabrani tematski krugovi. Velika imena poput: Karla Boromejskoga, G. A. Gilia, J. Molanusa, G. Paleottija i dr., ostavljaju smjernice provedbe,

koje su snažnije utjecale na umjetnost, negoli postavke Tridenta. Autorica znalački pokazuje kako su smjernice 'dobile boju i oblik', kako su uprostorene i 'uokvirane' na slikarskim djelima iz hrvatskih krajeva.

Ne iznenađuje što se javlja tematika *Izgona trgovaca iz Hrama*; ili *Krist predaje ključeve sv. Petru* (radi potvrde i opravdavanja papinstva); ne iznenađuje ni to što se tematizira odnos grijeha i spasenja; *Posljednja večera* sa snažnim reminiscencijama nauka o transupstancijaciji; *Posljednji sud*; *Bogorodica Marija* (u različitim tematskim okvirima i s novim, poslijetridentskim, marijanskim naslovima, s posebnim odnosom prema tematici *Pietà*; *Povratak sv. Obitelji iz Egipta* i dr.); izabrane svetačke tematike iz života: sv. Sebastijana, sv. Katarine, sv. Roka, sv. Kuzme i Damjana, sv. Kristofora; tematika iznenadne smrti. Sve se te teme slobodno mogu staviti kao ilustracije katoličkoga nauka. Koliko li je samo veze između tematike smrti i Otkupljenja; bolesničkoga, odnosno tada *posljednjega* pomazanja; sv. Obitelji i sakramenta ženidbe! Koliko li je samo tadašnja teologija euharistije uvjetovala izgled prostora, sa središtem u svetohraništu! Koliko li su izrijeci o svecima unijeli dinamiku posebne vrste u pučke pobožnosti i zamršen odnos prema liturgiji.

Autorica pokazuje da se u umjetničkim djelima nakon Sabora javlja stanovitost (poslije)tridentska tipologizacija, gotovo do mjere nove kanoničnosti, kakva je na Zapadu u dobroj mjeri izgubljena u razdoblju predrenesanse i renesanse. Stoga u ovome djelu ističe utjecaje najvažnijih umjetničkih središta u kojima se provodi zamišljeno 'umjetničko teologiziranje' i središta koja su u temelju utjecaja na hrvatske umjetnike i na one koji djeluju na hrvatskome području, počevši od Rima, preko Venecije i Münchena, do Antwerpena. U tome hoduje maestralno i minuciozno

svojom akribijom ulazi u prostore koji otkrivaju veličanstvenost baroknoga projekta, ali i minucioznost tanahnih titraja koji su vodili pobožnike (umjetnike) da svoje vjerničke osjećaje ugrade u kontekstualiziranost življene vjere Crkve, bez obzira na svijest i o vlastitoj grešnosti. Mnoga su djela neka vrsta 'povijesti duša' unutar makro-cjelina kanoniziranih tipologija. Ovo djelo Sanje Cvetnić nije popis i opis pojedinih djela, nego stanovita hrvatska mistagogija baroknoga razdoblja, u kojoj se jasno vide međuprožetosti hrvatske kulture sa sveeuropskom katoličkom kulturom, ovisnom o općecrkvenim strujanjima. Baš to ovu knjigu razlikuje od većine dosadašnjih djela.

Zbog spomenutih se razloga javljaju nova tumačenja starih ikonografskih tema, povezanih s liturgijom. Toj tematici autorica posvećuje zadnji veći dio knjige, da bi ju – gotovo na način inkluzije – završila s dva simpatična naslova o *znakovima u prostoru* i o *tridentskome tragu*, s pomoću manjih dijelova. Ovaj zadnji dio ujedno je stanoviti zaključak.

Iako su do sada na hrvatskom objavljena značajna djela s ovom tematikom, smatram da je profesorica Cvetnić mjerodavno, prikladnim pristupom unijela novo svjetlo u tumačenje baroka u Hrvatskoj, upravo zbog toga što nije zaboravila korijene iz kojih niče to predivno stablo zadnjega zaokruženog velikog umjetničkog stila, nadahnutog katoličkom vjerom. Potrudila se uskladiti nazivlje, dovesti interdisciplinarnost s teologijom na zavidnu razinu i time javnosti, a osobito studentima i svima koji se poblizhe bave cjelovitim i pojedinačnim pitanjima iz povijesti umjetnosti ponuditi vrijedno djelo koje poučava, usmjeruje i potiče. Razumljivo je da je ovo djelo potrebno hrvatskomu društvu i opravdano ga je objaviti s velikom brigom i pozornošću na detalje.

Djelo nije knjiga o prošlosti, nego je svjesno objektiviziranje interpretacije baroka na temelju izvora, što knjizi daje svježinu novih otvorenih pitanja i izazova analogije s kasnijim vremenima, pa i sa sadašnjošću. Nije moguće ostaviti nedirnutim pitanje o umjetnosti danas, u odnosu na goruće probleme baroknoga razdoblja; o mjestu umjetnosti i njezinu utjecaju kao govoru preobrazbe; o nosivim strujanjima i idejama koje umjetnost ne ostavljaju postrance; konačno, o kulturi u susretu s kršćanskom duhovnošću ili o kršćanskoj kulturi.

Autorica pokazuje da je djela nastala u 17. i 18. stoljeću nemoguće razumijevati bez poznavanja rasprava o načinu prisutnosti Krista u euharistiji (i drugim sakramentima), bez uranjanja u (poslije)tridentski duh koji je našao odjeka i bio nadahnuće kako u velikim gradovima, tako i u zabachenim selima, s pečatom nauka o transpuncijaciji, s vjernošću Predaji, sa življenošću svijesti o konačnosti i s dubokim pouzdanjem u učinkovitost molitve. Iako se sam nauk nije posvuda elaborirao, umjetnost ga je posvuda uprisutnjivala i on je umjetnički posvuda živio na izravan način, oblikujući ne samo život vjernika, nego društvo u cjelini (usp. npr. važnost svetkovine Tijelova). Barokni svijet podjela i sukobljenosti ujedno je bio i svijet prepoznatljivih identiteta. Kroz knjigu progovara i način života, crkvenih skupina, udruga, bratovština, važnost redovničkih zajednica te simbioza gospodarskih i kulturno-političkih odrednica. No, ponavljam, u pozadini svega nalazi se religijska matrica, odnosno teološka paradigma. Profesorica Cvetnić je to prepoznala i na tome gradila, svjesna da je posao teoloških studija da to polazište proširuju.

Kulturalni život oko godine 1600. u Europi je obilježen događajem Tridentskoga sabora. To je naročito važno za ozrač-

ja katoličke tradicije. Središte toga života nalazi se poglavito u Rimu, a kasnije se premješta u druga središta, među kojima je iznimno važan Pariz. U drugim se krajevima Europe, a Hrvatska u tome nimalo ne zaostaje, primjećuje veoma bogata živost. Na razini Katoličke crkve barok dobiva velike svetačke likove: Ignacije Lojolski, Franjo Ksaverski, Franjo Saleški, Robert Bellarmin, Vinko Paulski. Osim njih ističu se likovi papa: Siksto V., Pavao V., Pio V., Urban VIII., Aleksandar VII., Inocent IX. Istodobno žive veliki carevi i kraljevi: Leopold I., Luj XIV., Filip II. i dr. To je vrijeme Shakespearea, Descartesa, Spinoze, Leibniza ...

Tim se velikim razdobljem, viđenim kroz prizmu hrvatske umjetnosti autorica bavi na uistinu zadivljujuć način. Donosi mnoštvo podataka, imena, okolnosti, a ipak u udžbeničkoj preglednosti. Barokna šuma u njezinoj knjizi nije neprohodna. Pokazuje da je riječ o dobu koje je izraslo u duhu obrane katoličanstva, ali i njegova obnavljanja. Obnova je potaknuta Trident-skim saborom i njegovim vjernim promicateljima, te izvršiteljima kasnijih smjernica (kako papā i biskupā, kao što su Karlo i Fridrik Boromejski, tako i umjetnikā koji su se osjećali živim dijelovima iste Crkve, odnosno iste vjere). Još se uvijek može govoriti o susljednosti srednjega vijeka, nipošto ne o nasilnome rezu, ali obnovljenomu i pročišćenomu srednjem vijeku. Postoji svijest da se spasila, očuvala vjera i Crkva, te da se živi u istini. Postoji oduševljenje pobjedom i njegov izražaj u trijumfalnosti, s najizvrsnijim primjerima kreativnosti.

Profesorica Cvetnić, svojim povijesno-umjetničkim pristupom pokazuje da

se život i u hrvatskim okvirima u to doba ravnao i na svim područjima bio protkan vjerskim čimbenicima, duhovnošću koja je nicala iz pedagogije vjere i istodobno njoj služila, gotovo utjelovljujući nadnaravno u osjetilnoj zbiljnosti. Ona pokazuje na umjetničkim djelima dominantnost stanovitoga subjektivizma, kulturu slavljenja (s mnoštvom teatralnosti, pučkih igara, glazbenim obiljem), određenost posebnim hodočasničkim pristupom (različitim od gotičkoga) i specifičnu pobožnost koja je bila polarizirane naravi i iz koje je probijao *horror vacui*, kao posebnost koja je plod napetosti govora o grešnosti i opravdanju; želje za slavljeničkom rasipnošću i nenavezanošću na zemaljsko i brigom o smislu života u nevoljama i okolnostima koje su ga gurale u iluziju i san. U umjetnosti je ta napetost vidljiva, usudujem se reći, u potrazi za 'reljefnim' preslikavanjem pod svaku cijenu; izražaj je to kojemu povlašteni govor i rječnik postaje *chiaro-scuro*, suprotstavljenost koja dopušta prigušenu ljepotu i pobjedu sa sviješću da je ispod ravna ploha ...

Niti jedan čitatelj ne će moći ostati ravnodušan prema primjerima hrvatske baštine iz svih krajeva Hrvatske. Bila je potrebna iznimna umješnost da se izborima pristupa ovo djelo zaokruži, uvijek sa sviješću nužne nedorečenosti koja znanosti daje okus poniznosti i vjerodostojnosti. Autorica je to posvjedočila svojom znanstvenom korektnošću koja svojim odgovorima ne zatvara sva pitanja, nego zahtijeva da se u odgovaranju na njih i drugi pridruže, nastavljajući ponizno traženje. Djelo smatram iznimno korisnim za interdisciplinarno proučavanje teoloških tema.

Ivan Šaško